

Марко М. Јеремић

Дом здравља, Јагодина

Нинослав С. Станојловић

ОШ „17. октобар”, Јагодина

Ана П. Вуковић

Универзитет у Београду

Стоматолошки факултет

Клиника за дечју и превентивну стоматологију

УДК 614.2(497.11 Пирот)

DOI 10.46793/Uzdanica20.2.277J

Стручни рад

Примљен: 29. септембар 2023.

Прихваћен: 24. новембар 2023.

ПОЧЕТАК РАЗВОЈА ЗДРАВСТВА У ПИРОТСКОМ ОКРУГУ

Айстиракџи: Предмет овога рада јесте представљање почетака развоја здравствене струке у југоисточној Србији и Пиротском округу. Историјски подаци су прикупљани кроз анализу постојеће литературе и историографске грађе, и анализирани су систематски и фактуелно.

Здравствена култура у пиротском крају крајем 19. века се није разликовала од стања које је постојало на територији тадашње Кнежевине Србије. Народна медицина је била обележје пиротског краја и током прве половине 20. века. Вештина лечења се преносила усменим путем и била је на граници између врачања, надрилекарства и фитотерапије. Било је медицинских знања која су се преносила и писаним путем. Најстарији сачувани медицински спис у Понишављу је *Пиројска лекаруиша* настала крајем 18. века (Лилић 1994). Уласком Пирота у састав Кнежевине Србије крајем 19. века почиње развој организоване здравствене заштите доласком првих лекара странаца и отварањем првих болница и апотека.

Кључне речи: историја здравства, развој здравства, култура, Пиротски округ.

Због свог географског положаја у централном делу Балкана, Пирот је био на путу проласка многобројних војски са Блиског истока у правцу Европе или у супротном смеру. Поред материјалне несигурности за месно становништво, ратови и војске су доприносили ширењу и развоју заразних болести (Лилић 1998). Циљ овог рада је анализа историографских података о развоју здравства у граду Пироту током историје.

МЕДИЦИНА ПРЕ ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРАКА

Град Пирот тек у 17. веку доживљава прелаз из већег села у малу оријенталну варош и формира своје градско језгро и становништво. У Пироту

ниједна кућа није била окречена све до 1837. године, када је Пирот захва-тила епидемија куге и када је било наређено становништву да то учини (Николић 1974). Лоши хигијенски услови у којима се живело у домаћинствима у Пироту и неадекватна исхрана довели су до тога да су многе болести биле тешко излечиве јер су чистоћа тела и домова и отпорност становништва биле основни предуслови за то (Николић 1982). Народна медицина је, као и у осталим балканским областима, преовладала, а вештина лечења се пре-носила усменим путем и често је била на граници између врачања, надри-лекарства и фитотерапије (Јеремић и др. 2015). Најстарији сачувани писани медицински документ у Понишављу је *Пиројска лекаруша*, настала крајем 18. века (Катић 1967). Овај фармаколошки зборник у свом првом делу је садржао упутства за справљање лекова српске народне медицине, док су се у другом налазила знања турског народног лекарства (Фотић 2005). Сео-ско становништво се лечило у манастирима, код калуђера, који су лечили лековитим биљем, и код попова, који су оболеле лечили читањем молитви (Ђирић 2009). Народни лекари, којих је било у скоро сваком селу, лечили су биљкама, мелемима, лековитим травама и бајањем (Дедић 2009). По ши-роко распрострањеном веровању, у једној пећини на реци Јерми у близини Пирота постојала је вода која лечи очне болести, ујед змије и лудило. Међу људима који су тражили лек у овој чудотворној води било је доста становни-ка Пирота (Јеремић и др. 2017). И поред дуготрајног и великог неповерења према исламском становништву, Пироћанци су тражили помоћ и од Турчи-на Хоџе-Шерифа. Он је пружао помоћ деци бајањем против урока и лечио од фраса, а што се тиче стоматолошке помоћи, према записима, вршио је екстракције зуба голим рукама. Хоџа-Шериф је уважаван међу становни-штвом више него школовани лекари (Лилић 1998). Зубе је вадио и извесни Хаци Мустафа, познат још и по томе што је подигао највећи број чесми међу пиротским Турцима (Николић 1974).

МЕДИЦИНА НАКОН ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРАКА

Ослобођење Пирота и околине од турске управе догодило се 28. де-цембра 1877. године. Када је српска војска 1878. ушла у Пирот, затекла је неколико људи који су се бавили лекарским позивом – Риста хећим, Аврам-ага, хећимбаша Риста Зарић, Рица ефенди. Након ослобођења Пирота од Турака, др Јосиф Холец (Туржице, Чешка, 1835 – Београд, 1898), пореклом Чех, санитарски пуковник српске војске, један од оснивача Српског лекар-ског друштва, формира 19. јануара 1878. године привремену пољску војну болницу, у којој ће остати све до друге половине 1879. године (Јеремић и др. 2017). Тада на њено чело долази др Богослав Завађил (Заостровице, Че-шка, 1850 – Београд 1926), први лекар постављен у тој војној болници. Др

Завађил је неко кога бисмо могли да назовемо првим лекаром у вароши који је то постао званичним именованем на место контрактуалног санитетског поручника 1879. године. Радио је у Пироту до краја 1880. године (Николић 1982). Указом краља Милана 18. фебруара 1879. постављен је за општинског лекара у Пироту др Јанко Сенкијевич (Черњава, Пољска, 1845 – Пирот, 1904), рођак славног пољског писца и добитника Нобелове награде Хенрика Сенкијевича (Николић 1974). Био је први окружни физикус и привремени управник окружне болнице у Пироту која је почела са радом 1880. године. Његов посвећени рад утемељио је развој медицинске струке с обзиром на то да је овај лекар пољског порекла остао у Пироту све до своје смрти 1904. године.

По извештају др Сенкијевича из 1883. године, чак 52 особе су преминуле од заразних болести, и то 25% од туберкулозе (њих 13), шесторо од трбушног тифуса и двоје од дифтерије (Календар 1879: 104). Недостатак лекара, али и општи услови у виду лоше канализационе мреже, мочварног терена и слабе хигијене у кућама, доводили су до честих епидемија, посебно дизентерије и тифуса. Епидемије куге јављале су се често током 19. века (најзначајнија 1837. године), али и током 20. века (1912. године). Једна од мера за спречавање ширења зараза била је и контрола граница. Убрзо након коначног повлачења граничне линије са Бугарском био је успостављен и карантин код села Обреновца јула 1879. године (Николић 1981).

Скоро 10% становника Пирота крајем 19. века били су странци, и ти страни држављани били су покретачи културног, просветног, интелектуалног и јавног живота у тек ослобођеном Пироту. Они су своје знање, умеће, начин и културу живљења донели са собом, тако да су велике њихове заслуге за град Пирот какав данас постоји (Николић 1982). Сви су они у Пирот долазили по службеној дужности, али их то није спречило да начине пионирске кораке у свеукупном развоју вароши на југоистоку Србије. Осим српског и турског становништва, Јевреја и Рома, досељавали су се Пољаци, Чеси и Словаци. За лекарског помоћника у Окружној болници октобра 1881. постављен је др Абрахам Мандлбаум, родом из Цариграда (Календар 1879). Указом краља Милана Обреновића од 2. октобра 1882, за окружног физикуса у Пироту постављен је др Јован Валента (Праг, Чешка, 1826 – Марила, Румунија, 1887; в. Филипов 2018), угледни београдски лекар, професор хигијене на Високој медицинској школи у Београду и један од оснивача Српског лекарског друштва (Николић 1982). Радио је као окружни физикус Пиротског округа уз др Јанка Сенкијевича, општинског лекара. Отишао је у Пирот децембра 1882. године, где је поред обавеза окружног лекара радио и као управник болнице. Остао је радно ангажован у Пироту до 1886. године, када је пензионисан (Павловић 2002). Војни гарнизон у граду је имао свог лекара, др Јована Пелнаржа (Николић 1982). Током 1883. године Пирот добија још једног лекара, др Алојза Амброза, чиме су кадровски капацитети

још више појачани (Поповић 2010). Др Сенкијевич је уз помоћ др Алојза тада извршио прво свеобухватно вакцинисање становника Пирота од великих богиња (Лилић 1994). Лекари Пирота су крајем 19. и почетком 20. века имали знатне потешкоће да сузбију сифилис јер су становници града и околних села били заражени у толикој мери да су неки мислили да је болест ендемична. Болест је била изражена у свим могућим облицима и сматрало се да се у највећој мери шири и доноси захваљујући сезонским радницима који се враћају са рада из Бугарске, Румуније и Цариграда. Др Јанко Сенкијевич је као заштиту од ширења тражио да се на граничним прелазима поставе карантини и да се оболели пошаљу у Пирот на лечење. Ову меру је оправдавао чињеницом да је сваке године од 8.000 до 10.000 мушкараца између 12 и 40 година старости одлазило на сезонски рад, те је према медицинској документацији тог периода утврђена велика учесталост болести код девојака између 17 и 20 година које су долазиле у болницу са поодмаклим степеном обољења. Двадесет година касније (1903), окружни лекар, др Младен Грујић, изјавио је да је округ посебна новчана средства издвајао за надлежног физикуса као додатну помоћ ради сузбијања сифилиса (Јеремић и др. 2017).

Након смрти др Јанка Сенкијевича 1904. године, његово место заузео је поменути др Младен Грујић, лекар који ће после Првог светског рата дуго година бити управник нишке Народне окружне болнице. На чело окружне болнице у Пироту потом долази др Димитрије О. Мицић, који у својству окружног физикуса остаје све до 1914. године, када умире од пегавог тифуса (Павловић (2002).

ФАРМАЦИЈА

Прве кораке у области фармације начинио је Михајло Мина Анђелковић 1865/66. године, када је отворио прву апотеку у Пироту (Стефановић 1979). Анђелковић је успео да води апотеку у Пироту све до 1880. године, када је на основу законске регулативе Кнежевине Србије стручна комисија приликом прегледа апотеке установила да она не испуњава све потребне услове, што је довело до њеног затварања. Један од разлога за затварање Анђелковићеве апотеке било је и отварање много опремљеније и савременије апотеке мр Франца Сиричека. Сиричекова апотека је сигурно радила до 1888. године. Чех Франц Сиричек је отворио апотеку 1878. године и остао једини апотекар у Пироту 1880. године (Марјановић (1971). Темелје фармације у Пироту после Сиричека наставио је да развија угледни београдски апотекар Петар С. Спасић, који је отворио своју апотеку у Пироту 1893. године (ТЗШ КС 1900). У то време у вароши је постојала и апотека Петра Аранђеловића.

Петар Пера Т. Аранђеловић (Јагодина, 1862 – Ниш, 1938) завршио је основну школу и нижу гимназију у родном месту, док је остале разреде

гимназије и велику матуру завршио у Београду. У периоду од 1880. до 1884. године студирао је фармацију у Грацу. Године 1885. отишао је у Пирот, где је неколико година био ортак првог тамошњег апотекара Фрање Сирачека, а касније и Миладина Протића. Као власник самосталне апотеке јавља се 1894. године. Из Пирота се преселио у Ниш 1903. године (Станојловић 2006). По одласку апотекара Аранђеловића Пирот је и даље имао две апотеке јер је 1897. године нову апотеку отворио Урош Волић (ТЗШ КС 1901). Апотека Уроша Волића радила је у Пироту доста дуго, и након 1903. године. Вредна помена је и апотека Карла Скацела, који је био апотекар у периоду од 1889. до 1930. године, а чија стамбена зграда и даље представља један од репрезентативних очуваних примера сецесије у Србији.

СТОМАТОЛОГИЈА

Крајем осамдесетих година деветнаестог века, доктор медицине, пољски Јеврејин Лајб Израел Шнекендорф долази у Србију, а потом мења име у Љубомир Селаковић. Та појава није била ретка код страних држављана који су службовали у Србији. Др Лајб Шнекендорф је заклетву за прелаз у српско држављанство положио 1888. године (Лилић 1994). После службовања у Нишу, 1892. године др Љубомир Селаковић добија службу у Пироту као управник Привремене војне болнице, где се задржао око годину дана. Након тога напушта Пирот, а на његово место убрзо долази његов син др Максим Селаковић. Рођен је 1872. године и већ као дечак је дошао у Србију. Похађао је Гимназију краља Милана у Нишу, а затим отишао на студије медицине у Бечу, где је стекао звање лекара целокупног здравства и одмах уписао специјализацију из стоматологије. По завршетку специјализације, др Максим Селаковић се враћа у Србију као један од првих стоматолога у историји српског здравства. Своје прво радно место у Србији др Максим Селаковић добио је као општински лекар у Пироту 1895. године (Календар 1895). Др Селаковић је први школовани стоматолог у историји пиротског здравства. У Пироту се задржао до 1897. године, када добија место лекара у Белој Паланци, где остаје до 1901. године. У пиротском крају остао је близу шест година, активно сарађујући са својим земљаком др Јанком Сенкијевичем, тада окружним физикусом задуженим за Пирот и околину. Као окружни лекар радио је све до 1905. године, када напушта државну службу и отвара приватну стоматолошку ординацију на Тргу краља Милана у Нишу, у чему је такође био један од пионира на простору тадашње Србије. Др Максим Селаковић је био један од четворице првих стоматолога у Србији почетком двадесетог века, а у тој групи су се налазили др Александар Попс-Драгић, др Јосип Марковић и др Милош Поповић. Њих четворица су 1905. године основали у Београду прву Стоматолошку секцију за Србију у оквиру Међународног стоматолошког

друштва чије је седиште било у Бриселу. После пар година рада у Нишу, др Селаковић се преселио у Београд где је такође отворио приватну стоматолошку ординацију током 1911. године (Српске новине 103: 625). Као истакнути учесник балканских ратова одликован је Сребрном медаљом за ревносну војну службу 1913. године (Српске новине 107: 425). Био је ангажован и током Првог светског рата у чину санитетског мајора (Службени војни лист 1919: 22).

На самом почетку 20. века, 1909. године, у Србији су основане 52 подружнице Српског лекарског друштва. Тада је и Пирот основао своју подружницу са лекарима који су те године били на служби у граду: др Јанко Сенкијевић, др Самуило Попер, др Коста Андрејевић, др Иван Клиnger из Беле Паланке и др Драгутин Вељковић из Бабушнице (Историјат подружнице СЛД). Они су радили на подизању здравствене свести народа, бавили се искорењивањем многих заразних болести које су у прошлости косиле становништво, били војни лекари у ратовима и здравствени просветитељи у миру.

ЗАКЉУЧАК

Раздобље од 1800. до 1914. године у последња два века на подручју горњег тока Нишаве обележено је великим променама у политичком, друштвеном, економском погледу, као и у погледу преображаја житеља овог краја. Промене су се односиле на културне и цивилизацијске узорне који се са оријенталних полака и сигурно пребацују на западњачке. У историји Пирота, његов друштвени живот и политичке прилике стајале су у тесној вези са догађајима и политиком суседне Србије у последњим деценијама 19. и првим деценијама 20. века. Пирот је у погледу здравствене заштите становништва прешао значајан пут од вароши у којој су становници због ниског медицинског знања и културе били изложени сталним животним опасностима до града са организованом здравственом заштитом и академски образованим лекарима. У колективном сећању становника Пирота остају велика имена из прошлости медицине, као добра и трајна основа за нове путеве развоја у будућности.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Дедић (2009): Д. Дедић, *Куга у Јагодини 1837. године*, интернет издање, Јагодина: Историјски архив Јагодина. Преузето 16. фебруара 2023. са: http://www.arhivja.org.rs/images/kuga_u_jagodini_1837.pdf.

Историјат подружнице СЛД: *Историја и Подружнице Српској лекарској друштва*, Пирот: Подружница Српског лекарског друштва. Преузето 24. фебруара 2023. са: <http://www.sldpirot.rs/istorijat.html>

Јеремић, Вуковић, Станојловић, Вуковић, Марковић (2015): М. Јеремић, А. Вуковић, Н. Станојловић, Р. Вуковић, Д. Марковић, Историја медицине у Јагодинском округу, *Стоматолошки гласник Србије*, 62(4), 184–195.

Јеремић, Вуковић, Станојловић, Марковић (2017): М. Јеремић, А. Вуковић, Н. Станојловић, Д. Марковић, Историјат развоја апотекарства у Јагодини, *Тимочки медицински гласник*, 42(2), 110–116.

Катић (1967): Р. Катић, *Српска медицина од 9. до 19. века*, Београд: Научно дело.

Календар (1895): *Календар са шемајизмом Краљевине Србије за 1895. годину, Санијет, Ојштински лекари*, Министарство унутрашњих дела.

Календар (1879): *Календар са шемајизмом Кнежевине Србије за 1879. годину, Војна надлежња и заводи*. Преузето 27. фебруара 2023. са: <https://www.scribd.com/document/342031872/Kalendar-sa-sematizmom-Knezevine-Srbije-1879#>,

Лилић (1994): Б. Лилић, *Историја Пироја и околине, Прва књига: Пирој и његовој турске власти 1804–1879*, Пирот: НИП Хемикалс.

Лилић (1998): Б. Лилић, *Изабрани радови Пирој*, Пирот: НИП Хемикалс.

Лилић (1994) Б. Лилић, *Историја Пироја и околине, Друга књига: 1878–1918*, Пирот: НИП Хемикалс.

Марјановић (1971): В. Марјановић, Оснивање прве апотеке у Пироту 4. августа 1880, *Пиројски зборник*, 3, 86.

Николић (1974): М. В. Николић, *Сџари Пирој, Етнолошке белешке из његовој града*, Пирот: Музеј Понишавља.

Николић (1981): И. Николић, *Пирој и срез Нишавски 1801–1883*, Грађа 1, Пирот: Музеј Понишавља.

Николић (1982): И. Николић, *Пирој и срез Нишавски: 1883–1903*, грађа, Књ. 3, Пирот: Музеј Понишавља.

Николић (1982): И. Николић, *Пирој и срез нишавски: 1883–1903*, грађа, Књ. 2, Пирот: Музеј Понишавља.

Павловић (2002): Б. Павловић, *Историја српске медицине*, Београд: Службени лист СРЈ.

Поповић (2010): Љ. Поповић, *Појиси и шемајизам у Пиројском округу 1879–1914. године*, Пирот.

Српске новине, бр. 103, 11. мај 1911.

Српске новине, бр. 107, 15. мај 1913.

Службени војни лист, 23. децембар 1919.

Станојловић (2006): Н. Станојловић, Нишки апотекар Петар Пера Аранђеловић (1862–1938), *Зборник Народној музеја Ниш*, бр. 15, 191–196.

ТЗШ КС (1900): *Трговинско-занајлијски шемајизам КС: Трговинско-занајлијски шемајизам Краљевине Србије за 1900. годину, Апошкарари у Пироју*, стр. 320.

ТЗШ КС (1901): *Трговинско-занајлијски шемајизам Краљевине Србије за 1901. годину, Апошкарари у Пироју*, стр. 322.

Ђирић (2009): Д. Ђирић, *Здравствене њриликe и хигијенске навике у Пироту у 19. и почетком 20. века*. Преузето 11. фебруара 2023. са: <https://www.rastko.rs/rastko/delo/13238>.

Фотић (2005): А. Фотић, *Приватни животи у српским земљама у освић модерној доба*, Београд: Клио.

Филипов (2018): Л. Филипов, *Странци невољно долазили у Пирот али му оставили културно наслеђе*. Преузето 14. фебруара 2023. са: <https://www.juznevesti.com/Drushtvo/Stranci-nevoljno-dolazili-u-Pirot-ali-mu-ostavili-kulturno-nasledje.sr.html>.

Marko M. Jeremić

Community Health Center, Jagodina

Ninoslav S. Stanojlović

Elementary school “17. oktobar”, Jagodina

Ana P. Vuković

University of Belgrade

Faculty of Dental Medicine

Pediatric and Preventive Dentistry Clinic

DEVELOPMENT OF HEALTHCARE IN PIROT DISTRICT

Summary: The article represents a descriptive study on the development of healthcare in southeastern Serbia and the Pirot District. The data were collected through the analysis of the existing literature and historiographic sources. The results have shown that the health culture in the Pirot District at the end of the 19th century did not differ from the situation that existed on the territory of the Principality of Serbia. In the Pirot District, as well as in other parts of the Balkans, folk medicine was used almost until the middle of the 20th century. Traditional knowledge and methods of treatment were mostly transmitted orally and were often very close to witchcraft, quackery and phytotherapy. However, there are some written medical documents as well. The oldest preserved medical record in Ponišavlje is the *Pirotska lekaruša*, created at the end of the 18th century. Pirot became a part of the Principality of Serbia at the end of the 19th century. At the same time, with the arrival of the first foreign doctors and the opening of the first hospitals and pharmacies, organized healthcare began.

In terms of healthcare, Pirot has come a long way from a town where residents were exposed to constant life-threatening illnesses due to low medical knowledge and culture to a city with organized healthcare and educated doctors. The foreign doctors raised the health awareness of the people, dealt with the eradication of many infectious diseases that in the past mowed down the population, and worked as military doctors in wars and health educators in peace.

Keywords: history of healthcare, development of healthcare, culture, Pirot District.